

ФОЛЬКЛОРНІ ЕЛЕМЕНТИ В ІСТОРИЧНІЙ РОМАНІСТИЦІ 80-Х РОКІВ ХХ СТ. ПРО КОЗАЧЧИНУ

У статті представлено аналіз фольклорних елементів в історичних романах про козацчину. Особливу увагу приділено функціонуванню народних козацьких пісень. З'ясовано їхній вплив на смислові домінанти внутрішнього світу текстів історичних творів. Обґрунтовано, з наведенням цікавих прикладів, специфіку моделювання образів історичних персонажів ремінісценціями з народних козацьких пісень

Ключові слова: історичні романи, фольклорні елементи, козацькі народні пісні.

Постановка проблеми. Літературний пласт історичної романістики 80-х років про козацчину є невід'ємною і органічною частиною українського літературно-художнього процесу ХХ століття. Загальні та вузькі питання щодо проблематики, змісту, особистості в історії, певних реалій та художніх описів розглядалися у працях як знаних науковців, так і молодих дослідників: Л. Александрової, С. Андрусів, О. Білого, Т. Бледних, А. Вінничук, Н. Горбач, В. Дончика, М. Ільницького, Б. Мельничука, М. Наєнка, Д. Наливайка, О. Проценко, В. Разживіна, Л. Ромашенко, Т. Сагайдак, М. Сиротюка, М. Слабошпицького, В. Чумака, А. Шпитала, В. Шевченка та інших, але велика кількість історико-літературного матеріалу чекає свого осмислення.

Науковці стверджують, що проблема нації і народу тісно пов'язана з історією, культурою, літературою. Цьому підтвердження – яскраве втілення у творчості українських письменників-романістів теми козащини з її етноментальністю та духовністю. Дивлячись крізь призму всієї української історії, відзначаємо, що козацчина була великою епохою самовиявлення і самореалізації нашого народу, унікальним явищем у світовій цивілізації. Козацтво відіграло величезну роль у збройній боротьбі українців за відновлення державності. У майже двохсотрічному єдиноборстві з різним ворогом в українському козакові виформувалося відчуття власної значущості, національної свідомості, відповідальності за долю співвітчизників.

Звернення до цієї проблеми диктується неабиякою роллю в розвитку духовності українського народу та сучасною етнонаціональною ситуацією, яка характеризується зростанням національної самосвідомості населення, підвищенням інтересом до витоків традиційної культури, етнічної історії козащини. Народні традиції козащини є не тільки історичним, але й художнім явищем. Все це цікавить як науковців, так і письменників. Одним із напрямків дослідження феномену українського козацтва є фольклорний напрямок, моделювання фольклорної картини світу козацтва, звернення до взірця, що наповнений глибоким життєвим змістом.

Аналіз досліджень і публікацій. Зазначимо, що питання фольклору стають все більш актуальними. Жодна гуманітарна наука – ні етнографія, ні історія, ні лінгвістика, ні літературознавство не можуть обходитись без фольклорних матеріалів. Дослідники поступово усвідомлюють, що розгадки та пояснення багатьох явищ духовної культури криються у творчості народу. Фольклор (від англ. *folk-lore* – народна мудрість, народне знання) [1: 716] є важливою складовою частиною культури народу. С. Мишанич зазначав, що "фольклор – одна з найтриваліших і всеохоплюючих систем духовного життя народу" [2: 268]. Фольклор тісно пов'язаний з літературою. Кажучи словами В. Проппа, "фольклор – лоно літератури, яка виникає з фольклору. Фольклор є доісторією літератури" [3: 171]. Свій національний фольклор, який став історичним свідченням зрілості нації, її здатності відчувати власне значення у всесвітній історії, витворив і український народ. До нього можна віднести найдавніші за походженням билини та більш пізні жанри – думи та народні пісні [4].

Фольклорний текст має тривалу наукову традицію. В дослідженнях В. Анакіна, А. Григор'єва, Д. Ліхачева, Г. Мальцева, П. Червінського, К. Чистова, Ю. Чиркова та ін. не піддається сумніву істина, що фольклор створюється і живе як органічна частина народного буття і співвідноситься з різноманітними формами етносоціальних та етнокультурних процесів, з народною культурою загалом. Зокрема, Д. Ліхачев вважає, що фольклор впроваджується в літературу з певних причин: по-перше, для її оживлення; по-друге, для надання їй своєрідного народного колориту; по-третє, для вираження народності [5].

Для історичної прози та її генезису фольклорні форми допомагають письменникам у розкритті внутрішнього світу історичної особистості героя, явища або певного історичного процесу будь-якого плану, в об'єктивному аналізі взаємовідносин особистості й історії, у використанні національного досвіду, у збереженні національного типу художнього сприйняття реалій історії тощо. На думку Г. Колісника "Народна культура, вироблена віками... здатна примножувати оригінальність вдачі та самобутність незайману. Пісня і танець в неї і школа, і об'єднуючий прапор! Пржитки, які зоставив давнішній народ після себе, оберігали нові покоління і оберігатимуть наступні" [6: 413-414].

Мета статті полягає в аналізі фольклорних елементів в історичній романістиці 80-х років ХХ ст. про козаччину та їхнє функціонування у текстах творів.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи відповідний масштаб та рівень фольклорних елементів в історичних романах Ю. Мушкетика, П. Загребельного, Г. Колісника, В. Кулаковського, М. Івасюка зазначимо різнопланові вектори їхнього використання в творах, які визначаються різноманітністю характеру орієнтирів та смисловими домінантами. В одному випадку вектор направлений на героїзацію особистості героїв як відомих читачам – Хмельницького, Залізняка, Швачки, Сірка, так і маловідомих – Артемії, Дитинки, Сироватки, Кайдана та простих козаків. Інший вектор направлений на уславлення України, рідної землі, свободи тощо. Такі домінанти в їхньому багатообразному проявленні чітко присутні в романах кожного автора і доповнюють одна одну. В них гармонійно поєднуються національне та загальнолюдське проявлення. Невід'ємними складовими процесу відтворення національно-визвольної боротьби українців у романах "Яса", "Я, Богдан", "Полин чорний, мак гіркий", "Дике поле", "Балада про вершника на білому коні", "Лицарі великої любові" є фольклор та історія, що, взаємодіючи, виявляють певні закономірності трансформації уснопоетичних, історичних елементів у літературі.

Український фольклор із характерною для нього сукупністю тем, сюжетів давав величезні можливості авторам для героїзації минулого. Саме тут письменники віднаходили не лише події, мотиви, а й позитивних і негативних персонажів. Відтак осмислення фольклорної образності виступає важливим аспектом аналітичного прочитання романів Ю. Мушкетика, П. Загребельного, Г. Колісника, В. Кулаковського, М. Івасюка, яке сприяє адекватному усвідомленню їх ідейно-художніх задумів. Образна специфіка даної романної прози інтерпретується крізь призму жанрової системи фольклору. Ремінісценції жанрів усної народної творчості продукують певний тип образності, втілюваний на різних рівнях внутрішньої структури певного літературного твору. Справедливими є слова Г. Колісника: "Підсвідома народність, традиція незборима. Все, що стає народним – танець, пісня, дума бандуриста, борщ і кулеша – пошук довершеності Бога" [6: 308].

Осмилюючи героїчне минуле українського народу, добу козаччини, романісти, використовуючи народні козацькі пісні, досягали більш реалістичної форми оповіді у своїх романах. Художньо моделюючи духовну культуру козацької держави, Ю. Мушкетик висвітлює хоровий спів і танці козаків. Думи і народні пісні набули активної дієвості завдяки кобзарям, які часто не лише виконували, а й творили музику. Кобзарство – це своєрідне явище української народної культури, визначне мистецьке досягнення запорозького козацтва. Але козаки співали та грали не тільки на кобзі. У них було багато музичних інструментів, якими вони вправно володіли. Яскраво описав це Ю. Мушкетик у романі "Яса": "Попереду – кобзарі й бандуристи, трохи вище – лірники, сопілкарі, скрипалі, а вже далі – волинкарі, трубачі й всі інші свистілки, басы, кози, драмби, тимпати та бубни" [7: 187].

У романі "Яса" більшою мірою розкривається синкретизм фольклору – поєднання різнорідних елементів: танцю, співу, музики, слова, жестів у єдиному вираженні. Автором художньо доведено, що особливою популярністю в козацькому середовищі користувалися танці й найулюбленішим із них був гопак, який виконували лише чоловіки. Його основу становила імпровізація, під час якої танцюристи демонстрували, хто на що здатний: "Танцюрист зірвав з голови червоноверху шапку й вдарив нею об землю, а сам пішов чортом, пішов змієм, і очі йому горіли, як у змія, й вуса миготіли, як дві шаблі, і поли жупанини злітали, наче крила. Ще й приспівував зі свистом" [7: 188].

У розглядуваних історичних романах культура козацької держави зображується як багатогранна і самобутня, що з плином часу увійшла як складова частина в духовне життя сучасної української нації. Козацтво акумулювало величезний духовний досвід XVII – XVIII ст., залишивши в культурній свідомості нашого народу фольклорний спадок – народні козацькі пісні. Вони є ще однією фольклорною формою, часто вживаною письменниками у своїх творах. Пісня істинно народне творіння яке йде з глибини душі. З цього приводу Г. Колісник зазначає: "Слова пісні звичні, як подих... нагадували про людське життя – як коріння у лузі, – спліталось одне з іншим, не дбаючи, хто ніжний, хто солодкий, а хто в собі ростив соки отрути. Всього було намішано і всяк тягнувся угору – до щастя" [6: 368].

Специфіка функціонування образів персонажів в зазначених історичних творах зумовлена ремінісценціями з різних фольклорних жанрів, а особливо пісенних. Уснопоетична образність, яка реалізується на рівні авторської аксіології, сприяє виявленню ідеалу чи антиідеалу в текстах романів. Ідеал історичної особистості, як правило, виявляється через образність народної пісні, у якій розкриваються важливі якості характеру героя: богатирство, життєва мудрість, патріотизм, прагнення до волі. Виявленню антиідеалу також сприяє пісенна образність, яка висміює негативні риси персонажа.

Найчастіше генетично пов'язані з етнопсихологічним та фольклорним характером створені авторами образи історичних осіб. У романі П. Загребельного "Я, Богдан" важливим образно-емоційним і символічним засобом при моделюванні художнього характеру Хмельницького є рецепції із зразків українських народних пісень або стилізації на їхню тему, залучені до художнього тексту твору. Письменник звертається до цього засобу з метою вираження найвищої героїзації та уславлення героя: "Кобзарі йшли навприсядки, видзвонювали в струни, виспівували молодю й завзято: Хоч вже трохи й зледаців, а ще чують плечі, / Поборовся б ще, здається, з панами до речі, / Ще прогнав би з України хоругів не трохи, / Розлетілись би від мене, як з пожару блохи" [8: 206]. Прославляли козаки свого Хмеля і такою

пісню: "Чи не той то Хміль, що коло тичин в'ється? / Гей, то Хмельницький, що з панами б'ється. / Гей, поїхав Хмельницький к Жовтому Броду, / Гей, не один пан лежить головою в воду" [8: 207].

Народні пісні стають ключем до настроїв героя, до його почуттів: "Негоже, кобзарю, святу шаблю до струн чистих чіпляти! Шабля – кров лити, а струни – оплакувати ту кров! Та й заграв – заспівав козацтво: Отсе же, пішли наші на чотири поля, / Що на чотири поля, а на п'ятеє подолле. / Хто перший підійде, того гармата уб'є. / Хто другий добіжить, того самопал цапне. / Хто третій підлетить, той хреститися буде, / Хреститися буде й молитися стане, / Що хрест з осоки – то його надбанне. / А з цими словами попросив свого духівника: "Отче Федоре, вразуміть заблудших сил" [8: 285-286].

Фольклорний синтез містить сповідь Хмельницького у години смутку та переживань: "Страшний тягар гетьманської булави, і часто думав я: чом не поліг десь у чистім полі, чом не зостався навіки під вітрами в степах, чом не заспівав до коня свого вірного: Не стій, коню, наді мною, / Біжи, коню, дорогою, / Біжи степами та гаями, / Долинами, байраками, / Стукни в браму копитами / Та забряжчи поводами. / Ой вийде брат – понуриться, / Вийде мати – зажуриться, / Вийде ж мила – порадіє, / Стане, гляне, та й зомліє..." [8: 455].

Спогади про кохану Богдана теж підсилено автором народними піснями: "Душа стогне, а я заганяю ті стогони назад, тамую, мов кров із рани. Мотрононько! Ой вийди, вийди, / Не бійсь морозу. / Я твої ніженьки / В шапочку вложу" [8: 132].

Художні вподобання, певні настрої козацького середовища визначили колорит української духовної культури. Веселу вдачу козаків неодноразово П. Загребельний підкреслює народними піснями: "Козаки йшли неквапом, сказати б навіть маю статично, прибрані й причепурені, з начищеною зброєю, виспівували з гордою зухвалістю: Ой висипав хміль із міха, / Да наробив панам лиха!.. " [8: 251]. "Вийздив з Чигирини при яснім сонці, в святковості й піднесеності, гармати били, люд гукав, золотий пил лягав на кінські копита, золотився весь простір перед нами, козаки виспівували бадьоро і безжурно: Ой на нашої на вулиці, / Ой на нашої кручі / Вигравали чорти куці, / Із вулиці йдучи. / А на нашої на вулиці, Ой на нашої рівній / Вигравали козаченьки / Вороними кіньми..." [8: 276].

Фольклорна традиція зазначена також у романі "Полин чорний, мак гіркий" Г. Колісника. У цьому творі більш виділено інтонацію ритмічного малюнка козацьких пісень як сумних, так і веселих. Сум від того, що немає довго вістей від козаків: "Сміх згорнула тиха пісня: Ой полети, галко, ой полети, чорна, / Да й на Січ риби їсти; / Ой принеси, галко, ой принеси, чорна, / Від кошового вісти!" [6: 328]. Веселими піснями зустрічали повернення козаків із походів: "Лине гомін, лине гомін / По степу німому – / Вертаються козаченьки / Із бою додому" [6: 419]. Також веселими піснями висміювалася шляхта: "Ой наварили ляхи пива, та нікому пити; / Гей, взяли собі Україну, та нігде прожити. / Ой наварили ляхи меду, та й не сумували; / Гей, взяли собі Україну, та не шанували. / Ой ви, ляшки й недовірки, годі ж панувати. / Гей, недалеко Залізняка, дасть вам узнаки..." [6: 467].

Фольклорний сегмент встановлено і у творі В. Кулаковського "Дике поле", який став літературною оповіддю про гайдамаччину. Звертаючись до народної козацької пісні, автор моделює героїчний образ Максима Залізняка: "Данило розправив вуса, прокашлявся, поставив кобзу на коліна, підняв чубату сиву голову, вдарив по струнах і дзвінко заспівав: "Максим, козак Залізник, козак з Запорожжя, / Як виїхав на Україну, як повна рожа, / Зібрав війська сорок тисяч в місті Жаботині, / Обступили город Умань в обідній годині, / Обступили город Умань, покопали шанці / Та вдарили з семи гармат у середу вранці, / Накидали за годину панів повні шанці. / Отак Максим Залізник із панами бився, / І за те він слави гарної залучився" [9: 214], а також настрої гайдамаків: "Повстанці дружно підхопили пісню, і вона попливла стоголосом в розбурхане довкілля: Ой підемо, пане-брате, в ліс та й в гайдамаки – / Може, колись вражим ляхам дамося ми взнаки! / Та й не у ті гайдамаки, що то розбивають, / Лиш у ті гайдамаки, що панів карають" [9: 153].

Досліджуючи історичну романістику М. Івасюка, виокремлюється його індивідуальність, яка полягає в акцентуванні уваги читача на етнічних традиціях буковинського народу. Своєрідний буковинський фольклорний колорит вплинув на етнічний ідеал, який втілюється у творах "Балада про вершника на білому коні" та "Лицарі великої любові" в моделюванні образів Артемія та Мирона. Автором включено в тексти буковинські співанки. Виконуючи їх, народ прославляє героїзм, красу, мудрість своїх улюбленців та захисників: "...з гурту дівчат і молодичь голубиною зграєю злетіла співанка: Ой у полі край дороги, / Ладо! Ладо! / Та там вірли землю збили, / Ладо! Ладо! / Землю збили крилоньками, / Ладо! Ладо! / Пазурами поорали, / Ладо! Ладо! / Там Артем'я та й Миронко, / Ладо! Ладо! / Красу сіють, розум садять, / Ладо! Ладо!" [10: 168]. Гарний настрій селян підсилюється автором жартівливими співанками: "Просторе подвір'я наповнилося співанкою: Пішов милий до Ясс, до Ясс, / Купив милий хустку й пояс. / Як ся розгуляла мила, / Хустку й пояс загубила... / Чекай, мила, до суботи, / Куплю тобі ще й чоботи. / Ой чоботи до роботи / І ще хустку до охоти" [11: 112].

Значущість фольклорної енергетики на сторінках романів Г. Колісника та М. Івасюка досить часто підкреслені графічно. Особливостями шрифту – написанням усіх слів великими літерами в творі Г. Колісника, наприклад: коли Карп пісню згадував життя в Січі: "КОЗАК ПАНА НЕ ЗНАВ З ВІКУ. ВІН РОДИВСЯ НА СТЕПАХ. СТАВСЯ ПТАХОМ З ЧОЛОВІКА, БО ЗРІС В КІНСЬКИХ СТРЕМЕНАХ..." [6: 290]; та курсивом в романі М. Івасюка: "Засвіт встали козаченьки / В похід з полуночі, / Заплакала Марусенька / Свої карі очі" [10: 158].

Висновки. Таким чином, спрямування фольклорних елементів в історичних творах про козаччину гармонійно поєднують національне та загальнонародське, історію та літературу, зберігають духовний стрижень особистості в історії. Такі доміанти в їхньому багатообразному проявленні чітко присутні в романах кожного автора і доповнюють одна одну.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Словник іншомовних слів / [за ред. О. С. Мельничука]. – К. : ГР УРЕ, 1977. – 776 с.
2. Мишанич С. В. Система жанрів в українському фольклорі / С. В. Мишанич // Українознавство : [посібник] / С. В. Мишанич. – К. : Зодіак-ЕКО, 1994. – С. 263–276.
3. Пропп В. Поетика фольклора / В. Пропп. – М. : Лабиринт, 1998. – 352 с.
4. Лановик М. Українська усна народна творчість : [підручник] / Мар'яна Лановик, Зоряна Лановик. – [3-тє вид., стер.]. – К. : Знання-Прес, 2005. – 591 с.
5. Лихачев Д. С. Жанры древнерусской литературы / Д. С. Лихачев. – М. : Наука, 1966. – 146 с.
6. Колісник Г. Полин чорний, мак гіркий / Григорій Колісник З меча і до орала : [роман]. – К. : Радянський письменник, 1990. – С. 287–543.
7. Мушкетик Ю. Яса : [роман] / Юрій Мушкетик. – К. : Рад. письменник, 1987. – 597 с.
8. Загребельний П. Я, Богдан (Сповідь у славі) : [роман] / Павло Загребельний. – К. : Рад. письменник, 1983. – 511 с.
9. Кулаковський В. Дике поле : [історичний роман] / Віталій Кулаковський. – К. : Молодь, 1988. – 240 с. : іл.
10. Івасюк М. Балада про вершника на білому коні : [історичний роман] / Михайло Івасюк ; [упорядник Оксана Івасюк, авт. передмови В. Дончик]. – Чернівці : Видавничий дім "Букрек", 2007. – 296 с.
11. Івасюк М. Лицарі великої любові : [роман] / Михайло Івасюк. – Ужгород : Карпати, 1987. – 242 с.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Slovnyk inshomovnykh sliv [Dictionary of Foreign Words] / [za red. O. S. Mel'nychuka]. – K. : HR URE, 1977. – 776 s.
2. Myshanych S. V. Systema zhanriv v ukrayins'komu fol'klori [System of Genres in Ukrainian Folklore] // Ukrayinoznavstvo [Ukrainian Studies] : [posibnyk] / S. V. Myshanych. – K. : Zodiak-EKO, 1994. – S. 263–276.
3. Propp V. Poetyka fol'klora [Poetics of Folklore] / V. Propp. – M. : Labirint, 1998. – 352 s.
4. Lanovyk M. Ukrayins'ka usna narodna tvorchist' [Ukrainian Folklore] : [pidruchnyk] / Maryana Lanovyk, Zoryana Lanovyk. – [3-tye vyd., ster.]. – K. : Znannya-Pres, 2005. – 591 s.
5. Likhachiov D. S. Zhanry drevnerusskoy literatury [Genres of Old Russian Literature] / D. S. Likhachiov. – M. : Nauka, 1966. – 146 s.
6. Kolisnyk H. Polyn chornyy, mak hirky [Pauline Black, Poppy Bitter] / Hryhoriy Kolisnyk // Z mecha i do orala [From the Sword to the Plough] : [roman] / Hryhoriy Kolisnyk. – K. : Radyans'kyi pys'mennyk, 1990. – S. 287–543.
7. Mushketyk Y. Yasa [Yasa] : [roman] / Yuriy Mushketyk. – K. : Rad. pys'mennyk, 1987. – 597 s.
8. Zahrebel'nyy P. Ya, Bohdan (Spovid' u slavi) [Bogdan (Confession in Glory)] : [roman] / Pavlo Zahrebel'nyy. – K. : Rad. pys'mennyk, 1983. – 511 s.
9. Kulakovs'kyi V. Dyke pole [Wild Field] : [istorychnyy roman] / Vitaliy Kulakovs'kyi. – K. : Molod', 1988. – 240 s. : il.
10. Ivasyuk M. Balada pro vershnyka na bilomu koni [Ballad of a Rider on a White Horse] : [istorychnyy roman] / Mykhaylo Ivasyuk ; [uporyadnyk Oksana Ivasyuk, avt. peredmovy V. Donchik]. – Chernivtsi : Vydavnychyy dim "Bukrek", 2007. – 296 s.
11. Ivasyuk M. Lytsari velykoyi lyubovi [Knights of Great Love] : [roman] / Mykhaylo Ivasyuk. – Uzhhorod : Karpaty, 1987. – 242 s.

Матеріал надійшов до редакції 04.03. 2015 р.

Ляшов Н. Н. Фольклорные элементы в исторической романистике 80-х годов XX ст. о казачестве.

В статье представлен анализ фольклорных элементов в исторических романах о казачестве. Особенное внимание уделено функционированию народных казацких песен. Выяснено их влияние на смысловые доминанты в текстах исторических произведений. Аргументирована, с приведением интересных примеров, специфика моделирования исторических образов реминисценциями из народных и казацких песен.

Ключевые слова: исторические романы, фольклорные элементы, казацкие и народные песни.

Lyashov N. N. Folklore Elements in Historical Novels of the 80th of the XX Century about Cossacks.

The article presents the analysis of folklore elements in historical novels about Cossacks. The number of scientific views about the importance and influence of folklore on the development of the national culture is analyzed. It is proved that the spoken word poetry influenced on the development of literary themes and subjects, thanks to the awareness of the heroic past. The special attention is paid to Cossack songs, which were common among people. It shows their influence on the semantic dominant of the inner world of historical works. The specificity of modeling historical characters by allusions from Cossack folk songs on interesting examples is justified.

Key words: historical novels, folklore elements, Cossack folk songs.